

DOI: <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2020-3-5>
УДК 159.9:316.4

Наталія Вікторівна Лугінець
ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-5973-6261>
директор комунального закладу «Донецький обласний
навчально-методичний центр психологічної служби системи освіти»,
м. Слов'янськ, Україна
kzdnmcps@ukr.net

Ірина Миколаївна Павлівська
ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-8042-9565>
методист комунального закладу «Донецький обласний
навчально-методичний центр психологічної служби системи освіти»,
м. Слов'янськ, Україна
irina8135@ukr.net

Ольга Володимирівна Сафонова
ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-9391-6151>
методист комунального закладу «Донецький обласний
навчально-методичний центр психологічної служби системи освіти»,
м. Слов'янськ, Україна
olgasafo11@gmail.com

Ольга Юріївна Скиба
ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-9654-080X>
методист комунального закладу «Донецький обласний
навчально-методичний центр психологічної служби системи освіти»,
м. Слов'янськ, Україна
olgaplaksiy@ukr.net

Анна Володимирівна Шамардіна
ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-4604-5960>
методист комунального закладу «Донецький обласний
навчально-методичний центр психологічної служби системи освіти»,
м. Слов'янськ, Україна
annshamardina781@gmail.com

СТВОРЕННЯ БЕЗПЕЧНОГО ОСВІТЬОГО СЕРЕДОВИЩА В ЗАКЛАДІ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ З ІНКЛЮЗИВНИМ НАВЧАННЯМ ШЛЯХОМ ЗАПРОВАДЖЕННЯ В ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС ШКІЛЬНОЇ СЛУЖБИ ПОРОЗУМІННЯ

У оглядовій статті зазначено, що за останні роки в Україні пріоритетами розвитку системи освіти визначено демократизацію всіх ланок, повагу до психофізичних особливостей дитини, її індивідуальних освітніх потреб. Зазначені пріоритети, насамперед, реалізуються шляхом розбудови цілісної системи інклюзивного навчання в країні. Розглянуто проблеми, з якими стикаються учасники освітнього процесу в умовах інклюзивного навчання. Екстрапольовано булінг в дитячому колективі як найбільш загрозливу у соціальному, індивідуальному та освітньому сенсах проблему. Способом попередження ситуацій булінгу в школах та створення безпечного освітнього середовища

запропоновано створення шкільних служб порозуміння. Теоретично обґрунтовано, що запропонована система профілактичної роботи у запобіганні булінгу дозволяє покращити соціально-психологічний мікроклімат, створюючи безпечне освітнє середовище для всіх учасників освітнього процесу, адже це налагоджений процес взаємодії медіатора, адміністрації школи, педагогічного колективу, учнів, батьків на шляху миробудування та ненасильницького спілкування.

Ключові слова: *інклюзивна освіта, діти з особливими освітніми потребами, булінг, метод, профілактика насилля, безпечне освітнє середовище, шкільна служба порозуміння.*

Вступ. Сьогодні передбачає перебалансування української освіти, зміну акцентів та пріоритетів з процесу на результат. Порівнюючи освіту в Україні у перші роки незалежності та сьогодні, можна говорити, що вона зазнала суттєвих змін. Змінились способи викладання та подачі дітям інформації і найголовніше – змінюється саме ставлення до особистості дитини, її інтересів, потреб та нахилів. Наразі в країні докорінно змінюється освітня парадигма, освітня модель стає більш гуманістичною, відкривається шлях до реалізації прав і можливостей кожної дитини, яким передбачено рівний доступ до здобуття якісної освіти також і дітям з особливими освітніми потребами. Стаття 53 Конституції України проголошує: «Кожен має право на освіту. Повна загальна середня освіта є обов'язковою. Держава забезпечує доступність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних закладах освіти» (Конституція України, 2016). Окрім цього, низкою чинних нормативно-правових актів України регламентуються питання модернізації та реформування всієї освітньої галузі та забезпечення прав і свобод дітей з особливими освітніми потребами: Закон України «Про освіту», Закон України про «Охорону дитинства» та ін. Саме тому ми можемо стверджувати, що одним із пріоритетних напрямів сучасної політики нашої держави у сфері освіти є запровадження інклюзивної моделі в більшості освітніх закладів країни.

Однак, впровадження інклюзивної освіти ускладнено багатьма чинниками: це і проблеми, пов'язані з підготовкою (перепідготовкою) педагогічних кадрів, які зможуть працювати в інклюзивних класах або групах, психологічною готовністю самої дитини з особливими освітніми потребами та її батьків (осіб, що їх

замінюють) до спільного навчання з нормотиповими дітьми, готовністю дітей у класі прийняти та бути толерантними до таких дітей. Наразі, існує багато труднощів, що перешкоджають реалізації ідеї інклюзії на рівні держави – серед них і недостатня матеріально-технічна база сучасних закладів освіти, невідповідність облаштування класу вимогам перебування в ньому дітей з особливими освітніми потребами, відсутність кабінетів психологічного розвантаження, відсутність транспорту для дітей з особливими освітніми потребами до школи тощо. Також реалізація інтеграційних процесів супроводжується низкою труднощів соціального характеру, насамперед неготовністю частини суспільства прийняти ідею інклюзивного навчання в цілому. Адже, на жаль, в нашому суспільстві існує постійний, непереборний страх одних людей перед кимось іншим, тим, хто виходить «за межі норми». У зв'язку із цим у нашому суспільстві поширеними є дискримінаційні тенденції по відношенню до осіб з інвалідністю, оскільки відмінності між людьми виносяться на передній план, а на задній – те спільне, що їх об'єднує; соціальні та психологічні статуси однієї групи істотно завищуються, а позитивні характеристики іншої нівелюються (Ставицький, 2015). Інтолерантність, ксенофобія, дискримінація, гандикапізм, булінг є тими явищами, що призводять до погіршення міжособистісних стосунків та руйнують суспільні відносини. Вони провокують зростання напруженості, появу конфліктів. Школярі, які перебувають в середовищі, в якому поширені такі небезпечні соціально-психологічні явища, позбавляються почуття безпеки, що призводить до руйнування міжособистісних стосунків та все глибшого загострення конфліктів (Ставицький, 2015). Саме усвідомлення складності та нагальності окреслених проблем активізує

педагогів до приділення особливої уваги створенню безпечного освітнього середовища в закладах освіти.

Проблеми, які актуалізуються у статті, також перебувають у центрі уваги багатьох українських і зарубіжних науковців та потребують подальшого ретельного вивчення. Питаннями створення безпечного інклюзивного простору в закладах освіти займалась низка дослідників. Так, А. Колупаєва (2007) у своїх працях досліджує питання організаційних механізмів оптимізації освітньої роботи інклюзивної школи, шляхів співпраці з родинами тощо. Вона зазначає, що модель інклюзивної освіти не може бути уніфікована, адже демонструє певну специфічність у кожному регіоні та спільноті, проте її основою є гуманітарна складова (с. 396). О. Василенко, звертає увагу на соціально-педагогічні умови адаптації молодших школярів з особливими освітніми потребами до навчання в закладі загальної середньої освіти, серед яких автор виділяє безпековий компонент активного пристосування дитини з особливими освітніми потребами до шкільного життя. Окрім того, наголошує, що систему педагогічних заходів слід спрямовувати насамперед на превенцію проблем, що можуть виникнути у дітей з особливими освітніми потребами на певних етапах їхнього соціального становлення (Василенко, 2010, с. 16). О. Чопік аналізує проблеми взаємин дітей з особливими освітніми потребами зі своїми однолітками та доходить висновку про те, що такі стосунки залежать від багатьох факторів: по-перше, індивідуальних особливостей психофізичного розвитку кожного учня в інклюзивному класі, по-друге, ставлення до проблеми інклюзивного навчання здорових дітей та їхніх батьків, по-третє, турбота класного керівника та вчителів та, по-четверте, рівень співпраці фахівців. Автор наголошує, що особливу увагу вчителів і класних керівників слід звертати на формування позитивних взаємин дітей та створення сприятливої атмосфери в інклюзивному колективі (Чопік, 2013, с. 14). О. Рассказова окреслює роль соціального педагога в інклюзивному освітньому середовищі, визначає його призначення як неодмінного компоненту розвитку соціальності учнів у закладі

освіти з інклюзивним навчанням, як посередника між особистістю і соціальним середовищем, в якому перебуває дитина. Гуманістична позиція соціального педагога в закладі освіти з інклюзивним навчанням, яка демонструє загострене почуття добра та справедливості, виявлення милосердя, почуття поваги до іншої людини, можливості здійснювати соціальну підтримку та захист, забезпечить успішну діяльність та вирішення широкого кола проблем, пов'язаних із дискримінацією та булінгом (Рассказова, 2014, с. 19).

Теми насильства, булінгу та цькування в дитячому середовищі досить давно вивчаються фахівцями. Одні з перших системних досліджень цих проблем належать науковцям скандинавських країн, серед яких: Д. Олвеус (1993), Н. Данкансон (1999) та інші. Завдяки цим дослідженням феномен булінгу став визнаним міжнародним соціально-психологічним і педагогічним співтовариством, а терміном «булінг» у науковій літературі стали позначати сукупність соціальних, психологічних і педагогічних проблем, пов'язаних із насильницьким жорстоким по відношенню до людини спілкуванням. Про актуальність цієї проблеми в сучасному суспільстві говорить той факт, що проблемі булінгу присвячено кілька великих національних і міжнародних серверів, таких як: Bullying.org, BullyingOnline, Stopbullying, Bullying.net тощо. Існують національні громадські організації для боротьби з булінгом, спеціально створені для дітей, педагогів і батьків.

Продовженням наукових пошуків щодо вирішення проблеми булінгу в інклюзивному освітньому середовищі, на нашу думку, є диверсифікація засобів системного попередження виникнення цього явища та визначення оптимальних шляхів створення безпечного освітнього середовища для учнів закладів середньої освіти. Саме це спонукало нас до здійснення дослідження з метою актуалізації подальших розвідок щодо пошуку шляхів попередження виникнення булінгу в інклюзивному освітньому середовищі, а також опису результатів системного впровадження Шкільної служби порозуміння як способу

створення безпечного освітнього середовища в інклюзивному просторі школи.

Методи дослідження. З метою концептуалізації понять висвітлених нами в статті, а також оцінювання стану досліджуваної проблеми були використані методи порівняльного аналізу, синтезу, узагальнення та систематизації кількісних даних.

Сучасна освітня політика України щодо дітей з особливими освітніми потребами.

Аналіз міжнародної нормативно-правової бази з інтегрованого та інклюзивного навчання дітей свідчить про те, що права дітей з особливими освітніми потребами закріплені багатьма міжнародними документами: Декларацією про права осіб з інвалідністю, Всесвітньою програмою дій стосовно осіб з інвалідністю, Конвенцією про права дитини, Всесвітньою декларацією «Освіта для всіх», Стандартними правилами забезпечення рівних можливостей для осіб з інвалідністю та інших. Адже політика більшості цивілізованих держав світу відносно осіб з інвалідністю прагне будуватися на рівноправності та гарантіях спеціальних прав для забезпечення їхньої життєдіяльності (Богданов, 2002, с. 93).

Сьогодні в системі освіти України відбуваються зміни і започатковується багато позитивних тенденцій для реформування закладів освіти та впровадження інклюзивного навчання, а саме: Національною радою реформ визнано інклюзивне навчання одним із пріоритетів розвитку держави, адже згідно з 3-ю статтею Закону України «Про освіту» дітям з особливими освітніми потребами, як і всім іншим, гарантовано право на доступ до освіти та можливість отримувати досвід і знання. У Законі України «Про освіту» у статті 1 пункті 1 підпункті 12 надається рамкове визначення поняття інклюзивного навчання як системи освітніх послуг, гарантованих державою, що базується на принципах недискримінації, врахування багатоманітності людини, ефективного залучення та включення до освітнього процесу всіх його учасників. Завдяки цьому термін починає широко вживатися як в низці нормативно-правових документів, так і у наукових дослідженнях. Зокрема, в роботах Л. Міщик (2012) наголошено, що інклюзія – це процес збільшення ступеня

участі всіх дітей у соціальному житті (с. 139). А. Колупаєва трактує його як «об'єднану освітню систему із надання належної освіти всім учням; повне залучення дітей з відмінними здібностями в різні аспекти шкільної освіти, які є доступними для інших дітей» (А. Колупаєва та ін., 2012а, с. 76). Національна асамблея людей з інвалідністю України визначає інклюзію як політику нашої держави щодо забезпечення максимально повної участі в життєдіяльності соціуму усім членам суспільства, незалежно від їхніх психофізичних особливостей.

Активізація вирішення проблеми впровадження інклюзивної освіти в Україні пов'язана, насамперед, із неухильно зростаючою кількістю дітей, які потребують корекційно-реабілітаційного навчання. Станом на 01.09.2014 року дітей, які потребували корекції фізичного та розумового розвитку, в Україні налічувалось понад 1 млн., що на той момент становило 12 % від загальної кількості дітей у країні. При цьому інклюзивною освітою було охоплено всього 5 % дітей з інвалідністю (Колупаєва та ін., 2007, с. 128). Таким чином, 95 % дітей з інвалідністю навчались в умовах спеціальних закладів освіти або не отримували освіти взагалі. Ситуація істотно змінилась завдяки прийнятому у вересні 2017 року Верховною Радою України Закону «Про внесення змін до Закону України «Про освіту» щодо особливостей доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг». Таким чином, діти з особливими освітніми потребами можуть здобувати освіту зі своїми однолітками в інклюзивних групах (класах). Право вибору закладу освіти надано батькам (особам, що їх замінюють). Заклад освіти має забезпечити створення належних умов для повноцінної реалізації дитиною власних потенційних можливостей, включаючи дітей з особливими освітніми потребами. Завдяки цьому, станом на 1 січня 2020 року в інклюзивних класах вже навчається 19345 учнів із особливими освітніми потребами, що у 7 разів перевищує дані п'ятирічної давнини («Статистичні дані», 2020).

Таким чином, на сьогоднішній день державна освітня політика України націлена на реалізацію доступу всіх без винятку дітей, незалежно від їхніх психофізичних можливостей і

особливих освітніх потреб до одержання освіти в закладах освіти за місцем проживання, та створення необхідних умов для їхнього успішного навчання.

Явище булінгу як ключова загроза безпечному інклюзивному середовищу школи. На сучасному етапі реформування освіти вбачаємо, що заклади освіти функціонуватимуть не тільки як освітній ресурс, а й як простір розвитку особистості та співпраці здобувачів освіти з різними психофізичними особливостями. Саме тому з'являється необхідність створення у закладах освіти *безпечного освітнього середовища*, тобто сукупності відповідних умов, які унеможливають заподіяння учасникам освітнього процесу фізичної, майнової та/або моральної шкоди. Адже труднощі дітей з особливими освітніми потребами пов'язані не лише з відчуттями своїх фізичних недоліків, порушень розвитку, дискомфорту, переживаннями, але й з усвідомленням того негативного ставлення, з яким стикається людина у своєму оточенні, оскільки сприйняття дитини з особливими освітніми потребами, як такої, що багато чого не може робити та потребує допомоги інших, викликає почуття жалю, а іноді неприязні і огиди, що може виявлятися в жорстокому ставленні до неї та проявів булінгу.

Необхідно зазначити, що термін «булінг» (цькування – переслідування кого-небудь різними нападами, наклепами та ін., знуцання з когось (Словник української мови, 1980, с. 259) тісно пов'язаний із такими категоріями, як: «наси́льство», «панування», агресія (дії, спрямовані на порушення психічної або фізичної цілісності людини) (Лушпай, 2013, с. 85). Поняття «булінг» сучасні науковці розуміють по-різному і трактують це поняття як:

1) соціальна взаємодія, через яку одна людина (іноді декілька) зазнає нападів іншої людини (іноді декількох) тривало, що викликає в неї стан безпорадності (Dancanson, 1999, с. 169);

2) сукупність соціальних, психологічних і педагогічних проблем, які охоплюють тривалий процес насилля стосовно індивіда, який не може захистити себе в певній ситуації (Лейн, 2001, с. 240);

3) поведінка, яка характеризується неодноразовими фізичними, психологічними, соціальними або вербальними нападами тих, чие становище формально або ситуативно вище за осіб, які не мають можливості захиститися, з наміром заподіяти страждання для досягнення власного задоволення (Besag, 1989). І. Малкіна-Пих (2006) визначає булінг як агресивну поведінку, що виражається у зловмисному переслідуванні, жорстокості, спробах образити і принизити людину, зазіхнути на її репутацію тощо (с. 108).

Отже, булінг – соціально-педагогічна, психологічна проблема сучасності, що виражається у психологічному тиску, жорстокому ставленні, фізичному насильстві, агресії, інших діях, вчинених з метою викликати страх, тривогу, підпорядкувати особу своїм інтересам. Типовими ознаками булінгу відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» є: систематичність дій, що наносять психічну або фізичну шкоду та викликають у потерпілого почуття приниження, страху, тривоги, підпорядкування інтересам кривдника або спричинення соціальної ізоляції (*Про внесення змін*, 2019). Д. Ольвеус (1993) у публікації «Булінг в школі: що ми знаємо і що ми можемо зробити?» визначає типові риси сторін булінгу. Зокрема, *булери* відчувають сильну потребу панувати, підпорядковувати собі інших; вони є дуже імпульсивними; часто зухвалі та агресивні навіть з дорослими; не виявляють співчуття до своїх жертв. *Жертви булінгу*, за спостереженням Д. Ольвеуса (1993), частіше вразливі, замкнуті; виявляють тривожність та невпевненість у собі, демонструють низьку самооцінку. Ситуації булінгу можна виявити за певною типовою поведінкою жертв: вони бояться самотійно йти до школи та зі школи, просять, щоб їх суводжували; в них порушується апетит, сон, спостерігається нервовий тик (Olweus, 1998).

Оскільки, за висновками науковців (Dancanson, 1999; Лушпай, 2013; Лейн, 2001; Olweus, 1998 та ін.), найбільш вразливими до булінгу є сором'язливі, а також діти, які, в силу різних життєвих обставин, «замкнуті в собі» та

«закриті для спілкування», які є в певному сенсі «особливими», то, на нашу думку, в інклюзивних закладах освіти, де навчаються діти з особливими освітніми потребами і часто у сприйнятті оточуючих «виходять за межі норми», більшу увагу слід приділяти саме усвідомленій системній профілактиці булінгу (цькуванню). Підтвердженням нашої позиції можуть виступати кількісні показники звернень школярів за допомогою у зв'язку із булінгом. Так, за даними Міністерства освіти і науки України, працівники психологічної служби системи освіти України прийняли 86,5 тис. запитів від учасників освітнього процесу щодо протидії булінгу (цькуванню) у закладах освіти. Зокрема, від батьків надійшло понад 27,7 тис. звернень, від педагогічних працівників — 23,1 тис., від дітей — 30,1 тис. та від інших зацікавлених осіб — близько 5,5 тис. звернень (*Про пріоритетні напрями роботи*, 2019).

Отже, на сьогоднішній день надзвичайно гостро постає проблема агресивних проявів у міжособистісних стосунках серед учнівської молоді. Тому, одним із головних завдань, що стоять перед педагогами та адміністрацією закладу освіти з інклюзивною формою навчання вбачаємо створення загальної позитивної атмосфери та безпечного освітнього середовища для всіх здобувачів освіти.

Профілактика булінгу дітей з особливими освітніми потребами шляхом створення Шкільних служб порозуміння. У листі комунального закладу «Донецький обласний навчально-методичний центр психологічної служби системи освіти» від 01.04.2020 року №01/03-66 «Методичні рекомендації щодо профілактики та виявлення булінгу (цькуванню) в закладах освіти» зазначено, що на агресивні та жорстокі прояви поведінки у дітей та учнівської молоді впливають наступні чинники: низький рівень виховання, байдужість з боку батьків; низький рівень правової культури та грамотності населення; негативний вплив ЗМІ на молодь; поширення культури насильства на телебаченні, в соціальних мережах, суспільстві; комп'ютерні ігри, що пропагують насильство (*Методичні рекомендації*, 2020). Знизити вплив зазначених чинників, на наше переконання, можливо шляхом

реалізації системної роботи з попередження та профілактики агресивних та жорстоких проявів поведінки у дітей. Серед найчастіше вживаних засобів є такі: роз'яснення про поняття та види булінгу; повідомлення про основні види відповідальності, котрі настають при вчиненні правопорушень та про наслідки, до яких може призвести подібна поведінка; пояснення учнівській молоді алгоритму дій у випадках цькування (зокрема, до кого можна звернутись за допомогою); наголошення, що випадки насильства в дитячому середовищі не є нормою, а фактично є злочином, і тому мають правові наслідки.

Одним із способів запобігання булінгу є створення та функціонування Шкільних служб порозуміння. *Шкільна служба порозуміння* – це команда підготовлених медіаторів (найчастіше старшокласники), які допомагають школярам розв'язувати конфлікти мирним шляхом, використовуючи в роботі методи (медіацію, коло), техніки (я-твердження, стратегію «виграш-виграш», перефразування тощо), і працюють над формуванням та налагодженням безпечної, комфортної атмосфери в закладі освіти. Адже всі учасники освітнього процесу мають різне бачення та підходи до вирішення будь-яких конфліктних ситуацій. А дітей, відповідно до їхніх вікових та психофізичних особливостей, необхідно вчити саме долати конфлікти, формувати моделі поведінки в конфлікті та показувати конструктивні шляхи виходу з конфліктних ситуацій. На наше переконання, коли над врегулюванням конфлікту працюють однолітки, до уваги береться думка кожного, діти можуть пережити ті емоції, які переживають люди в тих чи інших ситуаціях, поставити себе на місце іншого.

Методологічною основою розбудови таких служб є відновний підхід. За визначенням авторів Л. Адамчук, В. Андрєєнкова, Л. Волченко, Т. Войцях, О. Дацко, К. Левченко, Н. Лунченко, І. Марухіна, В. Мельничук, відновний підхід це – системний підхід до вирішення конфліктних ситуацій, який передбачає відновлення порушених конфліктом соціально-психологічного стану, зв'язків та відносин у житті його учасників/учасниць та їхнього соціального

оточення; виправлення спричиненої конфліктом шкоди (Адамчук та ін., 2018, с. 16). Безумовною перевагою застосування цього підходу в шкільній практиці є поступова реальна перебудова усієї системи шкільного життя, адже школа є найбільш консервативним соціальним інститутом, в якому дуже повільно відбуваються зміни її життєдіяльності. Саме реалізація програми з впровадження відновних практик дає можливість здійснення більш динамічних системних зрушень, до яких залучаються всі учасники освітнього процесу: адміністрація, вчителі, батьки, учні. Також не є винятком діти з особливими освітніми потребами, які мають можливість знайомитися з особливостями медіації, її сутністю та спрямованістю.

Метою діяльності Шкільних служб порозуміння є створення сприятливого клімату в освітньому середовищі школи, формування у дітей ненасильницької поведінки та розвиток вміння уникнення конфлікту, а в разі його виникнення, недопущення насильства. Серед *ключових завдань*, які вирішуються шляхом впровадження служб порозуміння, є: підвищення рівня вихованості учнів, їхньої толерантності, поваги до оточуючих; формування в учнів загальнокультурної компетентності, що передбачає засвоєння культурного історичного досвіду українського народу; формування моральних якостей (доброти, милосердя, співчуття, толерантності тощо). Оскільки взаємодія в закладах освіти нерідко пов'язана з конфліктогенними ситуаціями, особливо в колективах, де є діти з особливими освітніми потребами, то в межах діяльності Шкільних служб порозуміння доцільно застосовувати *метод* шкільної медіації як метод відновного підходу, що дозволяє ефективно попереджати й вирішувати конфліктні ситуації, правопорушення в дитячому колективі, створює безпечне освітнє середовище для всіх учасників інклюзивного освітнього процесу. Використання методу шкільної медіації дозволить задовольнити потреби здобувачів освіти, які навчаються в інклюзивних класах в безпеці, захищеності, стабільності, можливості приймати, адже головне завдання методу – розвиток уміння вести конструктивний діалог і

виходити з конфліктних ситуацій без «втрат», захищати свої інтереси й приймати іншу людину, визнаючи її право на захист власних інтересів (Шамликашвили та ін., 2014, с. 16). Це можливо завдяки дотриманню *принципів* медіації, які передбачають заборону насильницьких дій, образ, порушення конфіденційності та сприяють задоволенню потреб людини в захищеності (Шамликашвили, Хазанова, 2014, с. 26). В ракурсі ефективного використання засобів медіації наголошуємо на доцільності використання відновних практик у закладах освіти з інклюзивним навчанням, в яких у здобувачів освіти з особливими освітніми потребами не спостерігаються порушення інтелектуального розвитку та складні порушення розвитку, оскільки застосування медіації та відновних практик вимагає певних знань та вміння встановлювати причинно-наслідкові зв'язки.

Одним із доцільних і ефективних методів вирішення складних конфліктогенних ситуацій, який активно використовується в рамках роботи Шкільної служби порозуміння, є *метод «Коло»* (наприклад, коло цінностей, коло вирішення проблем, коло прийняття рішень, тематичне коло та ін.). Завдяки застосуванню цього методу зацікавлені діти залучаються до вирішення проблеми, у них формується толерантне ставлення один до одного, забезпечується активна участь кожного з учасників освітнього процесу в обговоренні ситуації та прийнятті рішень. До заходів з використанням цього методу можуть бути залучені діти з різними здібностями, інтересами, соціальним положенням, фізичними можливостями, що є підставою для прийняття конструктивних колективних рішень щодо певних проблем або конфліктів.

У рамках проекту «Розвиток шкільних служб порозуміння в рамках Мережі правового розвитку», що стартував в закладах освіти України з 2012 року, заклади освіти Донецької області активно включилися в роботу. Фахівці психологічної служби області співпрацюють з представниками Ювенальної превенції ГУНП у Донецькій області та громадськими організаціями, які займаються питанням навчання методам відновного підходу. Відповідно до листа комунального закладу «Донецький обласний

навчально-методичний центр психологічної служби системи освіти» від 12.08.2020 року №01/03-130 «Пріоритетні напрямки діяльності психологічної служби у системі освіти Донецької області на 2020-2021 навчальний рік: методичні матеріали та рекомендації» станом на 01.06.2020 року в закладах освіти Донецької області створено 103 Шкільні служби порозуміння, фахівцями психологічної служби активно впроваджуються в освітній процес методи відновного підходу, а саме: здійснено 486 медіацій; проведено 1012 Кіл; охоплено 23364 здобувачі освіти, 6815 батьків, 2573 педагоги (*Пріоритетні напрямки*, 2020). Наведені дані вказують на спроможність Шкільних служб порозуміння до впровадження методів відновного підходу в закладах освіти та створення безпечного освітнього середовища для всіх його суб'єктів незалежно від їхнього психофізичного стану. Підставою для розгляду успішності Шкільних служб порозуміння є позитивний досвід проведення медіацій, відгуки батьків, адміністрації закладів освіти, самих здобувачів освіти за результатами застосування методу «Коло», зниження показників рівня агресії та конфліктності між учнями, поліпшення атмосфери в закладах освіти, самостійне врегулювання конфліктів між однолітками ненасильницьким шляхом. У ході профілактичної роботи за допомогою методів та технік відновного підходу здобувачі освіти стають більш толерантними та гуманнішими, приймаючи особливості розвитку (фізичні, емоційні, поведінкові) один одного, як наслідок, конфлікти між учнями на цьому ґрунті зменшуються. Окрім цього, за нашими спостереженнями, участь дітей з особливими освітніми потребами у роботі Шкільних служб порозуміння сприяє швидшій адаптації дитини до колективу однолітків, соціалізації, створює умови для самореалізації та розвитку здібностей, компетентностей, в тому числі і конфліктологічної.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Інклюзивна освіта – це значний крок вперед для нашої країни у плані реалізації прав дітей з особливими освітніми потребами та забезпечення їхнього повноцінного соціального розвитку. Проте існує низка проблемних питань,

які перешкоджають якісній реалізації цієї освітньої моделі: недостатня матеріально-технічна база сучасних закладів освіти, невідповідність облаштування класу вимогам перебування в ньому дітей з особливими освітніми потребами, неготовність частини суспільства прийняти ідею інклюзивного навчання загалом, професійна готовність педагогів до роботи в інклюзивних закладах, готовність дітей з особливими освітніми потребами та їхніх батьків (осіб, що їх замінюють) до інклюзії в шкільні колективи, готовність дітей в класі прийняти та бути толерантними до таких дітей, агресивне насильницьке спілкування з цими дітьми (булінг), яке завдає непоправної шкоди їхньому психосоціальному здоров'ю. Саме усвідомлене системне впровадження заходів, які унеможливають заподіяння учасникам освітнього процесу фізичної, психічної, моральної або майнової шкоди – створення безпечного освітнього середовища – є нагальним пріоритетним завданням для інклюзивних закладів освіти. Одним із якісних шляхів створення безпечного освітнього середовища та подолання явища булінгу є розбудова мережі Шкільних служб порозуміння, спеціально підготовлених команд дітей-медіаторів, які допомагають одноліткам розв'язувати конфлікти мирним шляхом. Методологічною основою роботи таких служб є відновний підхід до вирішення конфліктних ситуацій. Найбільш часто використовуваним способом попередження й розв'язання конфліктних ситуацій може стати медіація, метод, застосування якого створює умови поліпшення клімату у класі або групі, освітньому закладі. Досвід запровадження таких служб у закладах освіти Донецької області дає підстави стверджувати про поступове розширення радіусу мережі служб (станом на 2020 рік – 103 служби з охопленням 23364 здобувачів освіти) та її ефективність з точки зору забезпечення для дітей з особливими потребами безпечних умов для їхнього навчання та соціального розвитку.

До основних питань, що потребують подальшої реалізації та опрацювання, ми відносимо організацію навчання якомога більшої кількості педагогічних працівників, у тому числі

фахівців психологічної служби, базовим навичкам медіації, альтернативного врегулювання спорів та застосування відновного підходу, а також залучення до цієї діяльності здобувачів освіти з особливими освітніми потребами, і, при наявності знань, умінь, навичок, необхідних для оволодіння

методами й техніками врегулювання спорів та навичок медіації у зазначеній категорії дітей, створення мережі дітей-медіаторів з особливими освітніми потребами.

Література

- Богданов С. Соціальний захист інвалідів. Український та польський досвід; відп. ред. О. Палій. Київ : Основи, 2002. 93 с.
- Василенко О. М. Соціально-педагогічні умови адаптації молодших школярів з особливими потребами до навчання в загальноосвітній школі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.05/ Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Луганськ, 2010. 20 с.
- Колупаєва А. А. Педагогічні основи інтегрування школярів з особливостями психофізичного розвитку у загальноосвітні навчальні заклади : монографія. Київ : Педагогічна думка, 2007. 458 с.
- Колупаєва А. А., Софій Н. З., Найда Ю. М. Концептуальні аспекти інклюзивної освіти / Інклюзивна школа: особливості організації та управління : навч.-метод. посіб. ; за заг. ред. Л. І. Даниленко. Київ, 2007. 128 с.
- Конституція України: станом на 1 верес. 2016 р./ Верховна Рада України. Харків : Право, 2016. 82 с.
- Лейн Д. А. Школьная травля (буллинг). Детская и подростковая психотерапия ; под редакцией Девида Лейна и Эндрю Миллера. Санкт-Петербург, 2001. С. 240–274.
- Лушпай Л. І. Шкільний булінг як різновид суспільної агресії /Наук. зап. Нац. ун-ту «Острозька академія». Сер. :Філологічна. 2013. № 33. С. 85. URL : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nznuoaf_2013_33_28.pdf.
- Малкина-Пых И.Г. Психология поведения жертвы. Справочник практического психолога. Москва : Эксмо, 2006. 1008 с.
- Методичні рекомендації щодо профілактики та виявлення булінгу (цькування) в закладах освіти: лист комунального закладу «Донецький обласний навчально-методичний центр психологічної служби системи освіти» від 01.04.2020 р. № 01/03-66. <https://dnmcps.com.ua/category/listi-dnmc-ps>.
- Мижа В. Виховання толерантності. *Освіта. ua*. 2008. URL: <https://ru.osvita.ua/school/method/technol/1117/>.
- Міщик Л. Інклюзивна освіта як умова соціалізації дітей-інвалідів у процесі навчання. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2012. №5. С. 139–142. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpkhist_2012_5_32.
- Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькування): Закон України від 18.12.2018 р. №2657-VIII. *Голос України*. 2019. 18 січ. (№ 11).
- Пріоритетні напрямки діяльності психологічної служби у системі освіти Донецької області на 2020–2021 навчальний рік: методичні матеріали та рекомендації: лист комунального закладу «Донецький обласний навчально-методичний центр психологічної служби системи освіти» від 12.08.2020 р. №01/03-130. URL : <https://dnmcps.com.ua/category/listi-dnmc-ps>.
- Про пріоритетні напрями роботи психологічної служби у системі освіти на 2019/2020 н.р. Лист Міністерства освіти і науки України від 18.07.2019 № 1/9-462 URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/uploads/public/5d5/509/cce/5d5509cced971281731392.pdf>
- Рассказова О. І. Теорія та практика розвитку соціальності учнів в умовах інклюзивної освіти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : 13.00.05. Луганськ, 2014. 44 с.
- Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970–1980. С. 259.
- Ставицький О. О. Особливості сприйняття інвалідизованими ставлення соціуму до себе. *Психологічні перспективи*. 2015. №25. С. 207–217. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppst_2015_25_21.
- Статистичні дані. Міністерство освіти і науки України, 2020. URL : <https://mon.gov.ua/ua/statistichni-dani>

- Чопік О. В. Формування взаємин дітей з вадами опорно-рухового апарату із здоровими ровесниками в умовах інклюзивного навчання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.03 / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2013. 18 с.
- Шамликашвили Ц. А., Хазанова М. А. Метод «школьня медіація» як спосіб створення безпечного простору і його психологічні механізми. *Психологічна наука і освіта*. 2014. № 2. С. 26–33.
- Besag V. E. *Bullies and Victims in Schools*. Milton Keynes : Open University Press, 1989.
- Dancanson N. *Sexual Bullying: Gender Conflict and Pupil Culture in Secondary Schools*. Routledge, 1999. 177 p.
- Olweus D. *Bullying at school: What we know and what we can do*. Oxford: Blackwell Publishers, 1993. (Published in Spanish in 1998 as *Conductas de acoso y amenaza entre escolares*. Madrid: Ediciones Morata.).

References

- Bohdanov, S. (2002). Social protection of the disabled. Ukrainian and Polish experience. *Osnovy* (ukr).
- Vasylenko, O. M. (2010). Socio-pedagogical conditions of adaptation of junior schoolchildren with special needs to study in secondary school: Synopsis of PhD thesis Luhansk Taras Shevchenko National University. (ukr).
- Kolupaieva, A. A. (2007). Pedagogical bases of integration of schoolchildren with features of psychophysical development in general educational institutions: monograph. Kyiv: Pedagogical thought (ukr).
- Kolupaieva, A. A., Sofii, N. Z., & Naida, Yu. M. Danylenko, L. I. (2007). *Conceptual aspects of inclusive education / Inclusive school: features of organization and management: manual*. (ukr).
- Constitution of Ukraine: as of September 1. 2016 / The Verkhovna Rada of Ukraine. Right (ukr).
- Lejn, D. A. (2001). School bullying. *Child and adolescent psychotherapy* (rus).
- Lushpai, L. I. (2013). School bullying as a kind of social aggression / Scientific Notes of Ostroh Academy National University. Ser.: Philological Sciences. http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nznuoaf_2013_33_28.pdf (ukr).
- Malkina-Pyh, I. G. (2006). Psychology of victim behavior. *Handbook of practical psychologist*. Exmo (rus).
- Methodical recommendations on prevention and detection of bullying (harassment) in educational institutions: a letter from the communal institution "Donetsk Regional Educational and Methodological Center of the Psychological Service of the Education system" from 01.04.2020 r. №01/03-66. <https://dnmcps.com.ua/category/listi-dnmc-ps> (ukr).
- Myzha, V. (2008). Education of tolerance. *Osvita.ua*. <https://ru.osvita.ua/school/method/technol/1117/> (ukr).
- Mishchuk, L. (2012). Inclusive education as a condition for the socialization of children with disabilities in the learning process. Collection of academic papers of the Khmelnytsky Institute of Social Technologies of the University "Ukraine" № 5. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpkhist_2012_5_32 (ukr).
- On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning Counteraction to Bullying: Law of Ukraine of December 18, 2018 №2657-VIII. *Voice of Ukraine*. (№ 11) (ukr).
- Priority directions of activity of psychological service in the system of education of Donetsk region for 2020–2021 academic year: methodical materials and recommendations: a letter from the communal institution "Donetsk Regional Educational and Methodological Center of the Psychological Service of the Education system" of 12.08.2020. №01/03-130. <https://dnmcps.com.ua/category/listi-dnmc-ps> (ukr).
- On the priority areas of the psychological service in the education system for 2019/2020 academic year. Letter from the Ministry of Education and Science of Ukraine of July 18, 2019 № 1/9-462 <https://mon.gov.ua/storage/app/uploads/public/5d5/509/cce/5d5509cced971281731392.pdf> (ukr).

- Rasskazova, O. I. (2014). Theory and practice of development of students' sociality in the conditions of inclusive education: Synopsis of PhD thesis (ukr).
- Bilodid, I. K. (Ed). (1970). The dictionary of the Ukrainian language: in 11 volumes. / Academy of Sciences of the UkSSR. Institute of Linguistics. Scientific thought (ukr).
- Stavytskyi, O. O. (2015). Features of the disabled people's perception of the attitude of society to themselves. Psychological perspectives. № 25. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppst_2015_25_21 (ukr).
- Statistical Data (2020). Ministry of Education and Science of Ukraine. <https://mon.gov.ua/ua/statistichni-dani> (ukr).
- Chopik, O. V. (2013). Formation of relations of children with musculoskeletal disorders with healthy peers in the conditions of inclusive education/ Synopsis of PhD thesis: National Pedagogical Dragomanov University. (ukr).
- Shamlikashvili, C. A. & Hazanova, M. A. (2014). The method of "school mediation" as a way to create a safe space and its psychological mechanisms. *Psychological science and education*. № 2 (rus).
- Besag, V. E. (1989). *Bullies and Victims in Schools*. Milton Keynes : Open University Press (eng).
- Dancanson, N. (1999). *Sexual Bullying: Gender Conflict and Pupil Culture in Secondary Schools*. Routledge (eng).
- Olweus, D. (1993). *Bullying at school: What we know and what we can do*. Oxford: Blackwell Publishers. (Published in Spanish in 1998 as *Conductas de acoso y amenaza entre escolares*. Madrid: Ediciones Morata.) (eng).

СОЗДАНИЕ БЕЗОПАСНОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЫ В УЧРЕЖДЕНИЯХ ОБРАЗОВАНИЯ С ИНКЛЮЗИВНЫМ ОБУЧЕНИЕМ ПУТЕМ ВНЕДРЕНИЯ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ ПРОЦЕСС ШКОЛЬНОЙ СЛУЖБЫ СОГЛАСИЯ

Наталья Лугинец, директор, Коммунальное учреждение «Донецкий областной учебно-методический центр психологической службы системы образования», Славянск, Украина

Ирина Павливская, методист, Коммунальное учреждение «Донецкий областной учебно-методический центр психологической службы системы образования», Славянск, Украина

Ольга Сафонова, методист, Коммунальное учреждение «Донецкий областной учебно-методический центр психологической службы системы образования», Славянск, Украина

Ольга Скиба, методист, Коммунальное учреждение «Донецкий областной учебно-методический центр психологической службы системы образования», Славянск, Украина

Анна Шамардина, методист, Коммунальное учреждение «Донецкий областной учебно-методический центр психологической службы системы образования», Славянск, Украина

В статье указано, что за последние годы в Украине определены новые приоритеты развития системы образования. Одним из приоритетов развития признано инклюзивное обучение, что является основным фактором реформирования системы образования и воспитания детей с особыми образовательными потребностями. Рассмотрены проблемы, с которыми сталкиваются участники образовательного процесса в условиях инклюзивного обучения, одной из таких проблем указан буллинг в детском коллективе. Обосновано, что система профилактической работы в предотвращении буллинга, создание Школьных служб согласия и внедрения восстановительного подхода позволяет улучшить социально-психологический микроклимат, создавая безопасную среду для всех участников образовательного процесса, ведь это отлаженный процесс взаимодействия медиатора, администрации школы, педагогического коллектива, учащихся, родителей на пути миростроительства и ненасильственного общения.

Ключевые слова: инклюзивное образование, дети с особыми образовательными потребностями, буллинг, метод, профилактика насилия, безопасная образовательная среда, школьная служба согласия.

**CREATING SAFE EDUCATIONAL ENVIRONMENT IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS THAT
IMPLEMENT INCLUSIVE EDUCATION BY INTRODUCING SCHOOL MUTUAL UNDERSTANDING SERVICE
IN THEIR LEARNING PROCESS**

Natalia Luhinets, Director, Communal Institution «Donetsk Regional Educational and Methodological Center of the Psychological Service of the Education System», Sloviansk, Ukraine

Iryna Pavlivska, Methodologist, Communal Institution «Donetsk Regional Educational and Methodological Center of the Psychological Service of the Education System», Sloviansk, Ukraine

Olha Safonova, Methodologist, Communal Institution «Donetsk Regional Educational and Methodological Center of the Psychological Service of the Education System», Sloviansk, Ukraine

Olha Skyba, Methodologist, Communal Institution «Donetsk Regional Educational and Methodological Center of the Psychological Service of the Education System», Sloviansk, Ukraine

Anna Shamardina, Methodologist, Communal Institution «Donetsk Regional Educational and Methodological Center of the Psychological Service of the Education System», Sloviansk, Ukraine

The article notes that in recent years Ukraine has identified new priorities for the development of its education system. Since 2018, the concept of the New Ukrainian School has been introduced in general secondary education institutions. There has been created an appropriate legal framework, and practical reforms in the field of education have begun, i.e. the Ukrainian school must change radically. One of the priorities of the state's development is inclusive education, which is one of the main factors in reforming the system of institutional care and upbringing of children in Ukraine. This means that in general educational institutions in classrooms different children will learn and interact together, including children with special educational needs. The goal of educational institutions is the all-round development of any child, creating conditions for the assimilation of effective models of behavior with peers, taking into account all the features of the development of each individual child. However, frequent occurrences of violence, bullying and a high level of conflict among peers do not allow schoolchildren to fully achieve their goals. The article considers the problems that students may face during the educational process in inclusive learning institutions; one of the issues is bullying in the children's community. The authors analyzed the legislation of Ukraine on combating bullying. They outlined the measures of preventive work of teachers to prevent bullying. As a result, the prevention of bullying in educational institutions contributes to the improvement of the microclimate in communities and the creation of a safe educational environment in educational institutions. The establishment of school services of mutual understanding and implementation of a restorative approach can improve the socio-psychological microclimate in school (or higher educational institution) communities, creating a safe environment for all participants of the educational process, because it is a well-established process of interaction between mediators, an efficient way of peacebuilding and nonviolent communication.

Keywords: *inclusive education, children with special educational needs, bullying, method, violence prevention, safe educational environment, school mutual understanding services.*

Авторський внесок кожного із співавторів: Лугінець Н. В. – 20 %, Павлівська І. М.– 20 %, Сафонова О. В. – 20 %, Скиба О. Ю. – 20 %, Шамардіна А. В. – 20 %.

Стаття надійшла до редакції / Received 30.10.2020

Прийнята до друку / Accepted 13.11.2020

Унікальність тексту 87,1 % (Unicheck ID 1006932865)

© Лугінець Наталя Вікторівна, Павлівська Ірина Миколаївна, Сафонова Ольга Володимирівна, Скиба Ольга Юріївна, Шамардіна Анна Володимирівна, 2020.